

Lynn E. Roller, *In Search of God the Mother. The Cult of Anatolian Cybele*,

Berkeley: University of California Press 1999, xix + 379 s.

Bohyně Velká Matka, známá též jako Kybelé, patří k náboženským fenoménům antického světa, se kterými se moderní klasická studia a religionistika vyrovnávají jen obtížně. Jednou z příčin tohoto nelichotivého stavu je bezesporu i skutečnost, že přes všechny novodobé zásady vědecké objektivit a nestrannosti se do studia této bohyně neustále promítají některá z negativních hodnocení, pojících se s jejím jménem již v představách antických autorů, která pak i nadále tvoří svého druhu *loci communes* jí věnované vědecké literatury.

V posledních letech se přesto objevilo několik prací pokoušejících se o hlubší reflexi dané problematiky. Jde především o sborník *Cybele, Attis and Related Cults*, redigovaný Eugenem Lanem a věnovaný památce jednoho z velkých znalců antických náboženství – Maartena J. Vermasere-na (Leiden: E. J. Brill 1996; dále jen *CARC*), a o knihu americké archeoložky a religionistky Lynn E. Rollerové, která je předmětem této recenze.

Autorka se snaží o korekci některých zažitých hodnocení a východisek, s nimiž je studium této bohyně spojeno, a to především precizním nastavením kontrastního pohledu na její frýžské, řecké a římské aspekty spektrem starověkého (především archeologického, epigrafického a architektonického) materiálu. Výsledkem je moderní, materiálově dobře podložená práce doplněná bohatou obrazovou přílohou, která si svou kritičností k letitým „truismům“, jimiž se studium starověkých náboženství místy jen hemží, činí nárok být v mnoha ohledech přelomovou.

Po formální stránce je kniha členěna do čtyř velkých oddílů, z nichž tři mapují jednotlivé fáze existence bohyně z geografického hlediska: v Anatólii (1. část), v Řecku (2. část) a v Římě (4. část). Mezi druhou

a čtvrtou část pak autorka vkládá své pojednání o vývoji mýtu vztahujícího se k postavám Kybelé a Attida. Dalším úsekem, v jistém smyslu stěžejním, je krátká úvodní pasáž nazvaná „Prolegomenon ke studiu frýžské Matky Bohů“, kterou lze považovat za významově dalekosáhlé zamyšlení nad dějinami moderního studia této bohyně. Autorka se na příkladech z minulých let pokouší demonstrovat, jak moderní kulturní názory a trendy, ale například i křesťanský pohled na mateřství a matku, evokující představu milující bytosti pečující o děti a posluhující muži, ovlivňují vědecký diskurz o povaze a roli této bohyně v antickém světě. Podle autorčiných slov tak mnohé z diskusí ohledně Velké Matky vycházejí spíše: „z moderních projekcí toho, jakou by mateřská bohyně měla být, a nikoli z antických materiálů ukazujících, jakou skutečně byla“ (s. 9). Své tvrzení dokládá rozбором mnoha metodologicky sporných tvrzení, soustředících se především na tři problematické aspekty: (a) pohlaví bohyně – jde o ženské božstvo, což již samo o sobě naznačuje jistou dávku nedostatečnosti (Bachofen, Ramsey) a psychické lability (Jung, Neumann); (b) etnický původ – jde o divokou, iracionální a orgiastickou bohyni „asijského“ či „orientálního“ původu (Showerman, Graillot, Cumont), relikť doby kamenné (Burkert); (c) strukturu jejich vyznavačů – ženy, otroci, lůza, kleštěnci a sexuální zvrhlíci (Graillot), Semité (Cumont). Tato, často zcela nepokrytě předsudečná hodnocení, mají za následek i velmi rozšířený zvyk přepisovat všem problematickým aspektům kultu (rituální kastrace, orgiastické rity, extatické tance, hlasitá hudba) maloasijský původ. Rollerová ovšem tvrdí (s. 19) a v první části knihy dokazuje, že ve skutečnosti raný maloasijský materiál skýtá pro tato tvrzení jen velmi malou nebo vůbec žádnou oporu. Choulostivé aspekty, spojené s uctíváním bohyně v helénistickém období, pak následně působí problémy i při osvětlování okolností jejího přijetí mezi římské státní bohy a vedou k nepodloženým tvrzením, že Římané o jistých praktických nic netušili (Cumont, Thomas) nebo je striktně vytěsňovali a potírali (Versnel).

Z problémů, probíraných v samotném jádru knihy, stojí za zmínku některé z autorčiných komentářů k dříve předloženým teoriím, které lze pokládat za inovační.

Jde například o problém identifikace místa, odkud Římané získali meteorický kámen ztělesňující bohyni. Většina badatelů vcelku bez kritických připomínek přijímala v antice nejrozšířenější tvrzení o tom, že tento kámen pocházel ze svatyně v Pessinútu. Rollerová v tomto ohledu navazuje spíše na autory, kteří vyjádřili ohledně této identifikace jistou míru skepse (Sanders, Thomas), a rozbořem antických zpráv se snaží dokázat, že Římané v roce 204 př.n.l. nedisponovali diplomatickými (ani mocenskými) prostředky, které by jim zajistily přístup do Pessinútu a donutily tamní kněžstvo vydat jejich nejcennější kultovní předmět (s. 268). Za mnohem pravděpodobnější lokalitu pokládá Pergamon, které se nacházelo v oblasti pod správou Attalovců (s. 271). Důraz na Pessinús, jehož svatyně je doložena až v helénistickém období, je tak zřejmě pozdní projekcí spojenou s etymologickou paralelou mezi názvem města (*pesein* – řec. padat) a padajícím kamením, které bylo příčinou konzultace Sibyllských knih (s. 271). Autorka rovněž dává římské přijetí této bohyně spíše do souvislosti s předpokládaným trojským původem Římanů než se situací provávající průběh druhé punské války. Nejednalo se tedy ani tolik o přijetí cizího božstva, nýbrž dávné ochránčyně legendárního zakladatele Říma (s. 271).

Co se týče otázky etymologického původu výrazu *gallos*, označujícího kněze Velké Matky, který byl v nedávné době opět spojen s Gally, resp. s Galaty (Eugen Lane, in: *CARC*, 117-134), považuje autorka toto vysvětlení za nejpravděpodobnější variantu (s. 229). Jméno samo je totiž doloženo až z konce 3. a počátku 2. století př.n.l., což se časově shoduje s příchodem galského kmeň Galatů do oblasti Malé Asie. Negativní konotace spojené s těmito knězi potom pokládá za důsledek rostoucího intelektuálního resentimentu, který je v literatuře silný po celé helénistické období (s. 230).

Zajímavé je její vysvětlení ambivalentního vnímání těchto kněží v římském pro-

středí, které je povětšinou vysvětlováno jako reakce Římanů na střetnutí s kleštěnci. Podle Rollerové však sám tento fakt nemůže tuto okázalou animozitu vysvětlit, neboť Římané se s eunuchy a kleštěnci prokazatelně stětli již před přijetím Velké Matky (s. 319). Navrhuje chápat toto nepřátelství spíše jako produkt citlivě vnímaného narušení sociální hierarchie v okamžiku, kdy se některým otrokům, navíc nejistého sexuálního statusu, dostává privilegia kněžského státního úřadu, na který za jiných okolností mají nárok pouze římsí občané a muži (s. 319).

Za snad neprovokativnější tezi spojenou s Velkou Matkou, která zazněla v posledních letech, lze považovat studii Noela Robertsona „The Ancient Mother of Gods: A Missing Chapter in the History of Greek Religion“ (in: *CARC*, 239-304). Její autor se v ní snaží dokázat, že Velká Matka, doložená v Řecku historického období, má jen málo maloasijských prvků a ve skutečnosti jde o prastaré řecké mateřské božstvo. Tuto teorii Rollerová pokládá za zcela spekulativní, opírající se především o pozdní literární zdroje a zcela opomíjející ikonografické podobnosti doložitelné v maloasijském materiálu (s. 121, pozn. 2). Oproti běžným přehledovým studiím zabývajícím se převzetím Velké Matky Reky (Nilsson, Vermaeren, Burkert) a navozujícím dojem kontinuálního a hladkého přenosu zdůrazňuje Rollerová diskontinuitní povahu tohoto procesu a jeho nelineární charakter (s. 120).

Tento stručný výčet ovšem ani zdaleka nevyčerpává škálu problémů, které autorka řeší a které by stály za obsáhlejší diskusí, ale nemohou zde být z prostorových důvodů pojednány. Kniha skýtá obrovské množství pečlivě uspořádaného materiálu a nesčetná témata k hlubokému zamyšlení, neboť se v mnoha ohledech staví proti proudu dosavadního vědeckého směřování v této oblasti. I když se možná některé z autorčiných tezí ukáží jako ne zcela opodstatněné, přesto nezaškodí alespoň na chvíli přemýšlet o Velké Matce v této nové perspektivě. Kdybych měl nějak stručně – i za cenu vědomého zkresení – vystihnout nosnou myšlenku této knihy (a doufám, že tím na autorce nepáchám bezpráví), použil bych téměř rouhačskou větu: není to Velká Mat-

ka, která „orientalizuje“ helénistické Řecko a Řím, nýbrž právě řecká kultura, která svými stereotypními představami o Orientu „orientalizuje“ Velkou Matku. A to je na jednu knihu více než dost.

ALES CHALUPA

Bernhard Dieckmann (ed.), Das Opfer – aktuelle Kontroversen. Religions- politischer Diskurs im Kontext der mimetischen Theorie,

**Münster – Hamburg – London:
LIT Verlag 2001, 307 s.**

Oběť je jeden z tradičních termínů religionistického metajazyka, který prošel rozkvětem zejména ve fenomenologii náboženství. Většina frekventovaných definic oběti, s nimiž se můžeme seznámit v každé standardní religionistické encyklopedii, nese fenomenologickou pečť, která je patrná rovněž na spíše theologizujících pojeteích. Touto poněkud spornou zásluhou fenomenologie náboženství, kdy se pod teoretickým „fenomémem“ oběti neutralizují, zastavují a z žitých dějin kultur a náboženství jakoby odsouvají mnohé významové roviny oběti a obětování, jsme pozapomněli, že v kultickém dramatu oběti jsou přítomny prvky, bez jejichž vysvětlení není sama fenomenologie oběti dostačující: násilí, moc, politika, vůle, účel, difference, resentment, vina a nevína, sebeobětování a teror, válka, mimésis a bezmoc. A především, řečeno s využitím jednoho proslaveného Ricoeurova titulu, oběť je živá metafora, jež dalece přesahuje náboženskou a religionistickou horizonty a zasahuje široké spektrum jednání, od sféry každodennosti až po rozhodující životní okamžiky. Bez vědomí metaforologického dosahu oběti nemůžeme s touto kategorií v religionistice adekvátně pracovat.

V původní české literatuře nestojí téma oběti na výsluní zájmu. Je to zčásti s podi-

vem u národa, který svou ať již skutečnou či domnělou identitu často opíral o své slavné (sebe)obětíky, a možná právě proto je to i pochopitelné. Oběť je příliš nejasná, dvojaká a snad i zrádná věc na to, aby mohla být základem dokonce národní identifikace.

Zahraniční badatelé však problematiku oběti nezanedbávají. Jedním z prominentů moderní diskuse o oběti je francouzský kulturolog a literární vědec René Girard (1923), od jehož práce *Násilí a posvátno* z roku 1972 se datuje dnes asi nejrozšířenější a současně i nejspornější teorie oběti. K danému tématu máme česky dva Girardovy texty: úryvek z citované práce, který vyšel pod názvem „Oběť“ (*Reflexe* 9, 1993) a knihu *Obětní beránek* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1997, recenzováno v *Religiu* 1/1, 1998, 94-96); obojí však prošlo téměř bez povšimnutí a o odborné religionistické reakci nelze vůbec hovořit.

Další rozvoj tématu oběti a Girardovy mimetické teorie oběti musíme proto sledovat na dílech, která vycházejí v zahraničí. Zatím posledním příspěvkem v jejich řadě je sborník sestavený B. Dieckmannem pod názvem *Oběť – aktuální kontroverze*, jež shromažďuje příspěvky speciální konference německých a italských odborníků o Girardově koncepci. Konference se konala pod názvem *Transformační síla oběti* ve dnech 18.-22. října 1999. Jejím hlavním organizátorem byla *Nadace Romana Guardiniho* se sídlem v Berlíně ve spolupráci s *Institutem systematické teologie* univerzity v Innsbrucku a *Katolicko-teologickým seminářem* univerzity v Marburku. Vůdčím motivem konference byla otázka, zda je oběť nevyhnutelná i v moderní společnosti, zda je lidský život bez oběti nemožný. Jak vysvětlit již z výčtu organizačních institucí, nebyla konference pojata religionisticky, ale spíše v duchu katolické teologie, resp. náboženské filosofie. Důvodem není jen samozřejmý a setrvalý zájem katolické teologie o problém oběti a jeho životnost v moderním světě, ale i samotný vývoj Girardovy teorie, která se svou mimetickou náplní blíží stále víc křesťansko-katolickému pochození oběti jako výrazu náboženské víry transcendingící násilí, moc i politickou moc.